

Iš lietuviškų kalbotyros terminų istorijos

Lietuvių kalbos gramatikos ir vadovėliai lietuviškai pradėti rašyti tik XIX a. pradžioje. Iki tol gramatikos buvo rašomos viduramžių mokslo kalba – lotynų. Pirmasis lietuviškų vadovėlių, kaip ir daugelio kitų liaudžiai skiriamų knygelių, autorius buvo Simonas Daukantas (1793–1864). Dirbdamas Peterburge Rusijos senate, kur vėliau nusirašinėjo iš Lietuvos Metrikos rūpimus dalykus, jis parengė ir išleido elementorių „Abėcėlė lietuvių kalnėnų ir žemaičių kalbos“ (1842) ir lotynų kalbos gramatiką „Prasmą lotynų kalbos“ (1837). Taigi nuo tada ir prasideda pirmieji bandymai kurti lietuviškus gramatikos terminus. Lietuviškus gramatikos terminus kūrė ir rankraštinių gramatikų autoriai. Tai iš Plungės parapijos kilęs Juozas Čiulda (1776–1861), 1854 m. parašęs „Trumpus samprotavimus apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles“ (lenkiškai ir lietuviškai), ir jo amžininkas iš Pabiržės kilęs paskutinis Biržų evangelikų reformatų mokyklos mokytojas ir vargonininkas Kristupas Daukša (1795–1858). Manoma, kad jo „Trumpa kalbmokslė liežuvio lietuviško“ parašyta XIX a. viduryje (taip pat du variantai – lenkiškas ir lietuviškas). Kadangi šios abi gramatikos nebuvo išspausdintos, tai ir poveikio terminų darybai negalėjo turėti. Šių gramatikų terminai – beveik visi to meto lenkų kalbos gramatikose vartotų terminų vertiniai.

Kalbos dalių pavadinimai

Daiktavardis

Pirmoji kalbos dalis lotynų kalbos gramatikose buvo vadinama *nomen*. Iš Šilalės apylinkių kilęs teologijos daktaras, vėliau Žemaičių vyskupijos prelatas Kalikstas Kasakauskis (1794–1866) lenkiškai parašytoje „Grammatyka języka Żmudzkiego – Kalbrėda liežuvio žemaitiško“ (1832) jį vadino vertiniu iš lotynų kalbos *nomen* – *vardas* ir iš lenkų *rzeczownik* – *daiktininkas*. Simonas Daukantas lotynų kalbos gramatikoje iš jų padarė *daiktavardį*. Vėlesni autoriai dar vartojo jo variantus. Antanui Baranauskui geriau patiko *daiktovardis*, o Jonui Juškai „Lietuviškoje kalbrėdėje“ (1862) – *daiktvardis*, juo sekė ir Mykolas Miežinis „Lietuviškoje gramatikoje“ (1886). Kazimiero Jauniaus „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (1911) randame naujadarą *esybėvardis*, nors kituose raštuose jis dažnai vartojo ir *daiktavardį*. Kristupas Jurkšaitis „Triumpoje vokiečių gramatikoje arba Kalbomokslyje lietuvinkams, lietuviams ir žemaičiams“ (1900) pateikė vertinį *vyriažodis* pagal vokiečių kalbos *Hauptwort*. Ramūnas Bytautas studijoje „Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos“ (1908) šią kalbos dalį vadino *daiktžodžiu*, tikriausiai pagal vokiečių kalbos *Dingwort*.

Taigi Daukanto sudarytas *daiktavardis* nors ne iš karto, bet nuo Jono Jablonskio (Petro Kriaušaičio) „Lietuviškos kalbos gramatikos“ (1901) visuotinai įsigalėjo.

Daiktavardis yra reikšmių ir formų gausiausia kalbos dalis, o jo terminas savo reikšme neapima visų prie šios kalbos dalies priskiriamų žodžių: be konkrečių daiktų, jis įvardija ir gyvūnus, reiškinius, vietas, asmenis,

sąvokas. Todėl šalia pagrindinio termino buvo sudaroma ir rūšinių pažyminių įvairiems skyriams pavadinti. Daukantas „Prasmoje“¹ (1837) *nomina propria* ir *nomina communia* pavadino *tikrieji vardai* ir *paprastiniai*.

Dabar vartojami šių daiktavardžio skyrių terminai yra Jablonskio sukurti. Rūšinei ypatybei reikšti jis pasirinko būdvardžius su priesaga *-inis*: *tikriniai* ir *bendriniai daiktavardžiai*. Jie įsigalėjo nuo Jablonskio „Lietuvių kalbos gramatikos“ (1919).

Būdvardis

Kaip savarankiška kalbos dalis būdvardis lietuvių kalbos gramatikoje pradėtas skirti palyginti vėlai. Danieliaus Kleino lotyniškai parašytoje lietuvių kalbos gramatikoje (1653) tarp aštuonių kalbos dalių būdvardžio dar nėra. Kaip tam tikra kokybinių žodžių grupė jie buvo skiriami prie daiktavardžių ir aprašomi skyriuje „De nomina et accidentibus eius“. Tokio skirstymo laikėsi ir Kasakauskis su Kristupu Daukša. Daukantas rašė: „Vards (nomen) yra dvejoks: daiktinis (substantivum) ir būdinis (adiectivum).“ Be *vardo būdinio*, Daukanto „Prasmoje“ randame ir du sudurtinius terminus: *būdvardis* ir *būdrodis*. Įsigalėjo *būdvardis*: jį vartojo Jonas Juška, Baranauskas, Jaunius. Šis terminas patogus, panašios darybos kaip *daiktavardis* ir artimas lotyniškam *nomen adiectivum*. Tačiau prie būdvardžio sąvokos Daukantas skyrė ir skaitvardžius: „Tarp būdvardžių paprastųjų lykuojasi [t. y. įskaičiuojami] taip pat ir būdvardžiai lykiniai *adiectiva numeralia*“ (Pasma, p. 39).

Nors Daukantas palyginti anksti sudarė vykusį terminą *būdvardis*, kurį galutinai įtvirtino Jablonskio „Lietuviškos kalbos gramatika“, bet būta mėginimų sudarinėti ir kitokius variantus. Miežinis „Lietuviškoje gramatikoje“ šalia *būdvardžio* pridėda dar *būdinis vardas*, *būdvardininkas*, *privalumininkas* ir *vardai pripultiniai* pagal Kasakauskio *pripultininkai* (plg. lenkų *przymiotniki*), o Jurkšaitis „Kalbomokslyje“ vartojo vokiečių kalbos vertinį *ypatybžodis* (*Eigenschaftswort*).

Įvardis

Tiek lietuvių, tiek kitų kalbų gramatikose šios kalbos dalies pavadinimas buvo verčiamas iš lotyniško *pronomen*. Reikšmės vertinius dabar vartoja rusai, vokiečiai, lenkai, latviai. Pirmasis *pronomen* lietuviškai pavadino Kasakauskis savo „Kalbrėdoje“: pagal lenkų *zaimek* jis sudarė *užvardis*. Šį terminą randame ir Čiuldos „Samprotavimuose“. Daukantas „Prasmoje“ vartojo terminą *įvardė*. Jonas Juška rankraštinėje „Lietuviškoje kalbrėdėje“ *pronomen* pavadino *įvardžiu*. Šis terminas buvo paskelbtas jo lietuvių kalbos tarmių ir rašybos apybraižoje „Kalbos lietuviško liežuvio ir lietuviškas statrašimas arba ortograpija“ (1861). Tačiau geras naujadaras įsigalėjo dar negreitai. Miežinio „Lietuviškoje gramatikoje“ randame *užvardė*. Baranauskas ir keletas kitų gramatikų autorių pagal Daukantą vartojo *įvardė*. Kristupo Daukšos „Trumpoje kalbmokslėje“ vartojami *vietvardžiai*. Jaunius „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (1911) ir kituose raštuose vartojama *įvardovietė* (plg. rusų kalbos *местоименуе*). Jurkšaitis „Kalbomokslyje“ šalia vertinio *prožodžiai* (plg. vok. *Fürwort*) vartojo ir naujadarą *vietininkai*.

¹ Toliau straipsnyje nebe pirmą kartą minimi gramatikų pavadinimai trumpinami. – Red.

Ne iš karto Juškos naujadarą priėmė ir Jablonskis. Kalbinės veiklos pradžioje jis vartojo terminą *vardvietė*. „Lietuviškos kalbos gramatikoje“ (1901) randame *išvardis* ir skliausteliuose *vardavietė*. Tačiau „Lietuvių kalbos sintaksėje“ (1911) jau pasirinko *įvardžio* terminą, kuris nuo tol ir įsigalėjo visuose lietuvių kalbos vadovėliuose.

Kaip matome, visi lietuviški *pronomena* atitikmenys turi šaknį *vard-*. Tai suprantama, nes įvardis vartojamas tik vietoj žodžių, kurie klasikinėse gramatikose buvo vadinami terminu *nomen*, t. y. *vardas*.

Pradėjus kurti lietuviškus įvardžių skyrių terminus buvo sudaryta daug vertinių. Kiekvienoje XIX a. gramatikoje jų randame labai įvairių, bet nė vienas neprigijo. Dabar vartojami įvardžių skyrių terminai yra sudaryti Jablonskio ir įsigalėjo kartu su jo antrąja gramatika (1919). Pirmojoje gramatikoje (1901) vartotus nelabai sklandžius rūšinius terminus jis pakeitė geresniais: *grįžtamąjį išvardį* – *sangrąžiniu*, *ypatinį* – *asmeniniu*, *rodomąjį* – *parodomuoju*, *savinamąjį* – *savybiniu*, *apsakomąjį* – *santykiniu*, *nereiškiamąjį* – *nežymimuoju*, *dvilypuotąjį* – *įvardžiuotiniu įvardžiu*.

Skaitvardis

Savarankiška kalbos dalimi skaitvardis pradėtas laikyti taip pat neseniai: antikinėse ir viduramžių lotynų kalbos gramatikose skaitvardžiai kartu su būdvardžiais būdavo priskiriami prie *vardo* (*nomen*) grupės. Taip buvo skirstoma ir pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose. Todėl ir Daukantas „Prasmoje“ skaitvardžius aptaria kaip būdvardžių rūšį – *lykiniai būdvardžiai* (*adiectiva numeralia*). Tos tradicijos laikėsi ir Jonas Juška „Lietuviškoje kalbrėdėje“. Kadangi ji nebuvo išspausdinta, tai ir joje sukurtas naujadaras *skaitvardis* negreit tepaplito.

Kiti gramatikų autoriai vartojo įvairius terminus: Kasakauskis – *skaitliniai vardai* (pagal lenkų *imie liczebnie*). Motiejus Pranciškus Marcinskis lenkų kalbos gramatikoje „Gramatyka polska dla litwinów“ (1833) – *vardai skaitliaus*, Kristupas Daukša – *skaičvardžiai*, o Ignoto Šoparos gramatikėlėje „Triumputis lietuviškai rusiškas kalbomokslis“ (1906) – *skaitliavardis*. Jurkšaitis pagal vokiečių *Zahlwort* vartojo *skaitliniai žodžiai* arba *skaitliažodžiai*. Jauniaus gramatikoje – taip pat *skaitliniai žodžiai*. Juozo Ambraziejaus „Lenkiškai-lietuviškai-rusiškame žodyne“ (1907) duodamas *skaitlininkas*. Baranauskas, dėstydamas lietuvių kalbą Kauno kunigų seminarijoje, vartojo *skaitvardžio* terminą. Šis terminas pateiktas ir jo „Kalbomokslyje lietuviškos kalbos“ (1896). Tai ir padėjo jį įtvirtinti.

Skaitvardžio pagrindinių skyrių pavadinimai *kiekiniai* ir *kelintiniai* yra sudaryti Jablonskio ir visuotinai imti vartoti nuo 1919 m. „Lietuvių kalbos gramatikos“.

Veiksmazodis

Pradėję kurti lietuviškus gramatikos terminus, vienas kitas autorius veiksmazodį vadino lotyniško termino *verbum* vertiniu žodis. Tokį terminą vartoti skatino ir lenkų gramatikose vartotas vertinys *słowo*. Vertinį *žodis* randame Kasakauskio „Kalbrėdoje“, Marcinskio lenkų kalbos gramatikoje – jos abi rašytos lenkiškai. Tuo pat metu pradėti kurti ir naujadarai. Daukantas „Prasmoje“ vartojo terminą *veikrodis*. Jonas Juška „Lietuviškoje

kalbrėdėje“ pasiūlė terminus *veikžodis* ir *žodvardis*. Jurkšaičio „Kalbomokslyje“ vartojami *darbžodis* arba *veikalinis*.

Pirmajame lietuviškame laikraštyje „Aušra“ pavartoti du veiksmažodį reiškiantys terminai, sudaryti ne gramatikų autorių. Galbūt paties redaktoriaus Jono Šliūpo nepasirašytoje knygų apžvalgoje skaitome: „Poezija, žodis graikiškas (nuo veikvardžio *Ποιῆν* – daryti, tverti, pramanyti) ženklina kalbą dailiai sutaisyta“ (1883). Vėlesniame numeryje slapyvardžiu Parplis pasirašytame Jurgio Mikšo straipsnyje apie tai, kaip kitataučiai vertina lietuvių kalbą, iš Baranausko surinktų tarmių tekstų „Ostlitausche Texte“ (1882) pratarmės cituoja Hugo Vėberio (Weber) atsiliepimą: „Lietuviškoji kalba turi ypatingą skarbą papasakojimui [...] ir aprašymui ypačiai savo laikžodžiuose (verba), ant kožno daželio kokio veikimo arba būvio aiškiai ir trašingai atsakančiuose“ (1883, p. 286, ret. A. B.). Šis terminas, matyt, sudarytas pagal vokiečių *Zeitwort* ar lenkų *czasownik*.

Dabartinio šios kalbos dalies termino autorius Jaunius pradžioje vartojo Daukanto naujadarą *veikrodis*, bet jo gramatika įtvirtino *veiksmažodį*. Jauniui priklauso ir *beasmenių veiksmažodžių* terminas. Tiesa, Jablonskis savo pirmoje gramatikoje (1901) dar vartojo *veiksminko* terminą, bet vėlesnėse pritarė Jauniaus naujadarui.

Jablonskio gramatikos išplatino jo sukurtus *eigos* ir *įvykio veikslo* terminus. Baranauskas tam reikalui vartojo terminą *veikastis*.

Jablonskis sudarė daug veiksmažodžio rūšinių terminų: *darybiniai* ir *nedarybiniai* arba *savaiminiai*, *sangrąžiniai* (beje, 1901 m. gramatikoje juos vadino dar *grįžtamaisiais* arba *saviveiksmiais*), *parūpinamieji*, *kartiniai* ir *kartotiniai*, arba *dažniniai*.

Prie veiksmažodžio formų priskiriami ir dalyviai. Jie pradėti skirti jau pirmosiose gramatikose. Kasakauskis ir Kristupas Daukša juos vadino *vardžodžiais* (plg. lenkų *imiesłowy*), Čiulda – *vardažodžiais*, Daukantas – *veikrodvardžiais*, Marcinskis – *žodvardžiais*, Baranauskas su Miežiniu – *žodžvardžiais*. Dabartinio *dalyvio* termino autorius yra Jaunius. Jam įtakos turėjo rusų kalboje vartojamas *нручаеmие*, t. y. kalbos dalis, turinti ir vardažodžio (yra linksniuojama), ir veiksmažodžio (nurodo laikus) požymių. *Dalyvio* terminas įsigalėjo su Jauniaus 1897 m. hektografuotu „Lietuvišku kn. Jaunio kalbomoksliu“ ir 1911 m. gramatika. Beje, Jablonskis pirmojoje 1901 m. gramatikoje dalyvius dar vadino *veiksmavardžiais*, o nuo 1919 m. gramatikos jau tik Jauniaus naujadaru – *dalyviais*. Šioje gramatikoje pradėti vartoti ir *padalyvio* bei *pusdalyvio* terminai.

Prieveiksmis

Kaip atskira kalbos dalis prieveiksmis buvo skiriamas jau ir antikinėse gramatikose. Tarptautinis tapo ir lotyniškas jo pavadinimas *adverbium*. Prieveiksmiai aprašomi visose pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose ir vadinami lotynišku terminu. XIX a. gramatikų autoriai mėgino versti lotyniškąjį *adverbium*, t. y. „prie veiksmažodžio“, taigi ir vertinys priklausė nuo to, kaip buvo vadinamas veiksmažodis. Kasakauskis, Čiulda, Kristupas Daukša ir Miežinis vartojo *priežodį* (plg. lenkų *przysłówek*), Baranauskas – *priežodę*.

Kiti autoriai, nesitenkindami lotyniško termino vertiniu, sudarydavo sudurtinius naujadarus. Daukantas „Prasmoje“ rašė *veikrodaiškis*, Juška „Lietuviškoje kalbrėdėje“ – *veikaiškis* ir *žodaiškis*.

Jauniui atrodė tinkamiausia šią kalbos dalį pavadinti *prieveiksmiu*. Pagal savo lietuvių kalbos kursą Kauno kunigų seminarijoje jis parengė gramatiką (išleista 1911 m.), nuo jos šis terminas ir paplito. Jį vartojo ir Jablonskis savo 1901 ir 1919 m. gramatikose.

Prielinksnis

Prielinksnių vartojimas būdingas analitinėms kalboms, bet į juos atkreipė dėmesį dar graikų ir lotynų gramatikų autoriai. Todėl seniai žinomas ir lotyniškas terminas *praepositio*. Jis vartotas ir pirmosiose nelietuviškai parašytose lietuvių kalbos gramatikose.

Kasakauskis šios kalbos dalies pavadinimą išsivertė iš lenkų *przyimek* – *prievardis*. Šį terminą vartojo ir Marcinskis lenkų kalbos gramatikoje, Čiulda, Kristupas Daukša ir Jonas Juška „Ištariame raštženklių“ (1880, 1883) – prie brolio Antano Juškos dainų rinkinių pridėtuose kalbos paaiškinimuose. Daukantui ir Miežiniui geriau patiko moteriškos giminės *prievardė*. Jonas Juška „Lietuviškoje kalbrėdėje“ rusų *предлог* vertė *priežodžiu*. Baranausko „Kalbomokslyje“ randame *pražadas*. Jauniaus gramatikoje prielinksnis vadinamas *priešdėliu*.

Dabar vartojamo termino *prielinksnis* autorius yra Jablonskis. Po jo 1901 m. gramatikos šis terminas ir įsigalėjo, nes taikliai apibūdina šią kalbos dalį – ji eina prie tam tikro linksnio.

Kadangi keletas lietuvių kalbos prielinksnių (*dėka*, *link*) pavartojami ir po linksnių, tai Jablonskis sudarė terminą ir jiems – *polinksniai* (Lietuvių kalbos gramatika, 1919).

Jungtukas

Lotyniškas šios kalbos dalies terminas *coniunctio* į lietuvių kalbą gramatikų autorių buvo verčiamas įvairiai. Kasakauskis „Kalbrėdoje“ pagal lenkišką *spójnik* išvertė *sujungtojis*. Čiulda ir Kristupas Daukša vartojo *sujungis*. Daukantas šiai kalbos daliai pasiūlė net tris vertinius: *jungė*, *junginė* ir žemaitišką *kergė*. Jono Juškos „Lietuviškoje kalbrėdėje“ vartojami *sujungtuvas* ir *žodjungis*, Miežinio „Lietuviškoje gramatikoje“ – *sanjungė* ir *kergė*.

Jablonskis 1901 m. gramatikoje ir 1911 m. sintaksėje dar vartojo terminą *sqjunga*, o nuo 1919 m. gramatikos – sklandžios darybos vertinį *jungtukas* ir jo rūšinius terminus *jungiamieji* ir *santykiniai*. Jungtukai gali atlikti įvairias sintaksines funkcijas. Kitus rūšinius terminus jungtukams pavadinti pagal Jablonskio pavyzdį „Lietuvių kalbos sintaksės“ vadovėlyje (1927) sudarė Mykolas Durys: *prijungiamieji* ir *sujungiamieji*, arba *sudedamieji*, *priešpriešiniai*, *skiriamieji*. Šie terminai vartojami ir dabar.

Jaustukas ir ištiktukas

Šios kalbos dalys lotyniškose gramatikose vadinamos *interjectio*. Jos skiriamos ir Kleino gramatikoje (1653). Lietuviški šių kalbos dalių terminai buvo verčiami iš lenkų kalbos *wykrzyknik*. Kasakauskis jį išvertė

prašuktojis, Čiulda – *sušukis*, Kristupas Daukša – *iššaukis*. Daukantas vartojo sinonimus *aistė*, *deja* ir *aiterėjimas*. Jonas Juška „Lietuviškoje kalbrėdėje“ sudarė sudurtinį naujadarą *šaukžodis*. Baranauskas naujadarą *žastis* teikė ne tik jaustukams, bet ir ištiktukams, kuriuos pirmasis ėmė aprašinėti Frydrichas Kuršaitis: lietuvių kalbos gramatikoje (1876) juos vadino *Nachbildungen der Naturlaute*, taigi gamtos garsų imitacija. Ir toliau šios skirtingos žodžių grupės buvo jungiamos į vieną kalbos dalį. Jaunius, Būga, kurį laiką ir Jablonskis abi šias grupes laikė viena kalbos dalimi ir vadino *jausmažodžiais*, kol nuo Jablonskio 1919 m. gramatikos įsigalėjo terminas *jaustukai*. Tačiau šių grupių skirtumas aiškus, todėl ilgainiui Jablonskis sudarė *garsažodžio* terminą, o 1919 m. gramatikoje – ir *ištiktuko*.

Vėliau Zigmąs Kuzmickis „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (1938) šią žodžių grupę skirstė į *grynuosius jaustukus* ir *ištiktukus*. Pastarieji būdingi pasakojamajai kalbai, ypač žemaičių tarmei.

Dalelytė

Jau Jablonskis pastebėjo, kad ne visirieveksmiai yra vienodi, kad esama „tokių, kurie patys nėra sakinio sąnariais, bet yra geri norint suteikti sakiniui tam tikrą spalvą arba išreikšti kokią sakomąją prie kitų žodžių smulkmeną“, tai *tariamiejirieveksmiai*, tarp kurių „yra daug žodžių *dalelėmis* vadinamų: jos turi prasmę tikrai prie kitų sakinio sąnarių“ (Lietuviškos kalbos gramatika, 1901, p. 58). 1911 m. sintaksėje ir vėlesnėse gramatikose tokie žodeliai vadinami *kalbos dalelytėmis*. Juozas Žiugžda „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (1938) jas pavadino *prieveiksminėmis dalelytėmis*, *prieveiksminiais žodeliais* (p. 195). Dabar tie žodeliai laikomi atskira kalbos dalimi ir vadinami tiesiog *dalelytėmis*.

Iš pateiktų straipsnelių matome, kad dabar vartojami svarbiausių kalbos dalių lietuviški terminai buvo sudaryti ir prigijo dar XIX a.: *daiktavardis*, *būdvardis* (Daukanto), *skaitvardis*, *įvardis* (Jono Juškos), *veiksmažodis*, *prieveiksmis* (Jauniaus). Kiti terminai sudaryti Jablonskio jau XX a. pradžioje: *prielinksnis*, *jungtukas*, *jaustukas*, *ištiktukas*, *dalelytė*.

Žodžio sandaros terminai

Šaknis

Žodžių yra įvairios sudėties: vieni gali būti skaidomi į sudėtinę dalį, įvairiai padedančias nustatyti jo reiškiamą sąvoką, kiti yra trumpi ir neskaidomi.

Pagrindinės reikšminės žodžio dalies – *šaknies* – terminą pirmas pavartojo Jonas Juška „Statrašime“ (1861). Šis terminas kaip rusiško *корень* ar vokiško *Wurzel* atitikmuo atrodė priimtinas ir vėlesniems lietuvių kalbininkams, tad greitai įsigalėjo. Tiesa, būta mėginimo vadinti ir kitu tarmišku sinonimu *keras*; taip vadino Adomas Stuobris vadovėlyje „Kalbomokslis lietuviškos kalbos“ (1906).

Galūnė

Žodį dalimis pradėjęs skirstyti Daukantas „Prasmoje“ galinę žodžio dalį vadino keleriopai: *pabaiga*, *galas* ir *baigimas*. Iš jų *pabaigą* pradžioje vartojo Jonas Juška ir net Jablonskis „Lietuviškos kalbos gramatikoje“ (1901), o greta – *žodgalį*.

Dabartinio *galūnės* termino autorius yra Jonas Juška. Šį terminą jau randame „Ištarime raštženklių“. Terminą *galūnė* priėmė Jaunius, o visuotinai jį išpopuliarino Jablonskio gramatikos, nors pirmojoje greta *galūnės* dar vartotas ir *žodgalis*. Dabar greta *galūnės* vartojamas ir iš lotynų kalbos kilęs tarptautinis terminas *fleksija*.

Priesaga

Palyginti vėlai mūsų kalbotyros literatūroje paminėtos priesagos. Jonas Juška „Statrašime“ jas vadino aplietuvintu tarptautiniu terminu *supiksai* arba vertiniu *pristatymai*. Baranauskas, skelbdamas savitą žodžių darybos (jo terminu *žodžūgio*) teoriją, nuosekliai vartojo terminą *augmuo*: „Žodžūgis reiškina apie išaugimą žodžių iš šaknies ir liemens augmenų.“ Šį žodį Baranauskas vartojo ir platesne reikšme kaip lotynų kalbos kilmės terminą *augmentas* ir laiškuose vokiečių kalbininkui Hugui Vėberui jį paaiškino vokiškai *Bildungselement*. Jaunius nepriėmė nei Baranausko žodžūgio teorijos, nei jo termino, o sudarė lotyniško *sufiksas* (*sub* „prie“ + *fixus* „pritvirtintas“) vertinį *priesaga*. Pavartota jo 1911 m. gramatikoje, *priesaga* greit prigijo. Šis terminas buvo priimtinas Būgai ir Jablonskiui ir visuotinai paplito.

Priešdėlis

Daukantas „Prasmoje“ vietoj lotyniško termino *prefiksas* vartojo šnekamosios kalbos žodį *antauga*. Jis tiko ir Miežiniui – *antaugą* randame jo „Lietuviškoje gramatikoje“. Jaunius *prefiksą* išvertė *priešdėliu*. Iš jo paskaitų ir hektografuoto „Kalbomokslio“ *priešdėlis* išplito ir buvo priimtas Jablonskio jau pirmojoje 1901 m. gramatikoje.

Intarpas

Tarptautinio termino *infiksas* lietuvišką atitikmenį pirmasis pasiūlė Būga. Jo „Aistiškuose studijuose“ (1908) pavartota *įsaga*. Dabartinis terminas *intarpas* (sklandus lotyniško *infikso* vertinys) pirmą kartą pavartotas Jablonskio 1919 m. gramatikoje ir visuotinai prigijo.

Kamienas

Žodžio *kamieno* sąvoką į lietuvių kalbotyros literatūrą įvedė Baranauskas. Laiškuose Vėberui 1876 m. jis vartojo terminą *liemuo* (vokiškai paaiškino *Wortstamm*), taigi vertinį. Dabartinį *kamieno* terminą pradėjo vartoti Jaunius 1911 m. gramatikoje. Jablonskis 1919 m. gramatikoje vartojo abu terminus kaip sinonimus: *liemuo* arba *kamienas*. Įsigalėjo ir dabar vartojamas *kamienas*.

Be jau minėtų terminų, mūsų gramatikų autoriai yra vartoję ir kitokių žodžio dalių pavadinimų. Žodžio dalis, pridedamas žodžio pabaigoje ir pradžioje, Daukantas vadino *priaugomis* ir *ataugomis*, Baranauskas žodžio gale pridedamus formantus vadino šnekamosios kalbos žodžiais *padurkas* ir *pridurkas*, o kitus (*si*, *ne*, *be*, *te*)

dalelėmis arba *dalikėmis*. Jaunius 1911 m. „Lietuvių kalbos gramatikoje“ galinius formantus pavadino *pasturdėliais* (plg. lotynų kalbos *postpositio*). Žodžio pradžios daleles Jurkšaitis dar vadino *pirmdėtkomis*.

Taigi žodžio sudedamųjų dalių terminų autoriai yra keli: Jonui Juškai priklauso *šaknis* ir *galūnė*, Jauniui *priesaga*, *priešdėlis* ir *kamienas*, Jablonskiui *intarpas*.

Gimtoji kalba, 2010 5 3–12